

مفاهیم غنایی منظومه مجنون و لیلی امیر خسرو دهلوی با تأکید بر جلوه‌های مادی معشوق در تطبیق با لیلی و مجنون مصور خمسه نظامی

چکیده

مفاهیم غنایی در ادبیات شرق به‌ویژه ادب فارسی جایگاه ویژه‌ای دارد. تا جایی که هر کس بارقه‌ای از عشق در دلش یافته بی‌درنگ سراغ شعر و ادبیات رفته است. امیر خسرو دهلوی و نظامی گنجوی از شعرایی هستند که مفاهیم غنایی یکی از موضوعات اصلی آثارشان است. بن‌مایه‌ی عشق مجازی از مضامین شعری منظومه‌های امیر خسرو دهلوی بوده است. امیر خسرو دهلوی و آثارش جایگاه والایی در ادب غنایی فارسی دارد. هر چند در هر دوره‌ای از سبک‌های رایج فارسی این بن‌مایه‌ها دستخوش تغییرات بوده‌اند اما نگاه دهلوی به عشق ادامه‌ی همان نگاه شاعران سبک عراقی است که با تلفیقی از عشق حقیقی و مجازی است. بررسی مفاهیم غنایی در اشعار امیر خسرو از نقطه نظر وسیع آثار غنایی دارای اهمیت بسزایی است. این پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای انجام شده است. یافته‌های پژوهش حاکی از این است که مفاهیم غنایی در منظومه مجنون و لیلی امیر خسرو دهلوی، پاک و عاری از هرگونه لابلالی‌گری است و بسته به حالات روحی و روانی شاعر گاه با معشوقی مهربان و رؤف و گاهی معشوقی متکبر و بی‌توجه به عاشق است. این مفاهیم غنایی را می‌توان در منظومه لیلی و مجنون نظامی و نگاره‌های موجود در آن نیز مشاهده کرد.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی مفاهیم متعالی انسانی در آثار منظوم امیر خسرو است.
۲. بررسی جلوه‌های مادی معشوق در منظومه لیلی و مجنون امیر خسرو دهلوی و نظامی.

سؤالات پژوهش:

۱. مفاهیم غنایی منظومه‌های امیر خسرو با تأکید بر جلوه‌های مادی معشوق چگونه است؟
 ۲. جایگاه جلوه‌های مادی معشوق در منظومه لیلی و مجنون امیر خسرو دهلوی و نظامی چگونه است؟
- کلیدواژه‌ها: مفاهیم غنایی، منظومه مجنون و لیلی، امیر خسرو دهلوی، خمسه نظامی.

مقدمه

نویسندگان و شعرای فارسی‌گوی هند، خواه ایرانی و خواه هندی یا اهل آسیای میانه، فضای ادبی خود را در گذر زمان با ترسیم نقشه جغرافیایی و گاهی کیهان‌نگاری زبان فارسی مجسم می‌کردند، به این منظور که در لحظات گوناگون مشخصی از تاریخ جایگاه شایسته‌ای را برای ادبیاتشان در میان جهان اثبات کرده باشند. ظاهراً روند عضویت هند در جهان فارسی‌زبان با امیر خسرو دهلوی (۱۲۵۳-۱۳۲۵ م) آغاز شده است. در ادبیات فارسی چندین منظومه-ی غنایی درخشان مانند ویس و رامین، خسرو و شیرین و لیلی و مجنون وجود دارد. موضوع اصلی این منظومه‌های داستانی بیان حالات و احساسات مربوط به وصال و فراق است. شعر غنایی نیز از مهم‌ترین انواع ادبی در تاریخ نقد ادبی است. در تاریخ ادبیات هر سرزمینی، اشعاری وجود دارد که به همراهی موسیقی و یا برای همراهی با آن سروده می‌شده و از سوی دیگر، اشعاری ساده، عاطفی و موسیقایی وجود دارد که از دل جامعه‌ی عوام به وجود آمده و منشأ اشعار غنایی رسمی شده است. منظومه مجنون و لیلی امیر خسرو دهلوی و لیلی و مجنون نظامی از برجسته‌ترین آثار غنایی تاریخ ادبیات ایران هستند. بررسی مفاهیم غنایی در این آثار می‌تواند نکات زیادی را در خصوص چرایی توجه به این مفاهیم و ماهیت آن آشکار سازد.

درخصوص پیشینه پژوهش باید گفت تاکنون اثر مستقلی با این عنوان به رشته تحریر درنیامده است با این حال آثاری به بررسی این دو منظومه نظامی و دهلوی پرداخته‌اند. نثاری (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «مقایسه لیلی و مجنون نظامی با مجنون و لیلی امیر خسرو دهلوی» به بررسی مسئله عشق در این دو اثر پرداخته است. از تفاوت‌های این دو اثر این است که در لیلی و مجنون نظامی به جزئیات بیشتری نسبت به منظومه دهلوی اشاره شده است. محمدی (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی تطبیقی مجنون و لیلی امیر خسرو دهلوی و لیلی و مجنون نظامی گنجوی»، به این نتیجه رسیده است که دهلوی در منظومه‌سرایی پیرو نظامی است. اما سعی کرده است آنچه می‌آفریند متمایز از نظامی باشد. با توجه به نکاتی که گفته شد بررسی مفاهیم غنایی در آثار این دو نویسنده می‌تواند نقش مهمی در بازشناسی ادبیات غنایی در این دوره داشته باشد.

در این پژوهش مفاهیم غنایی منظومه‌های امیر خسرو با تأکید بر جلوه‌های مادی معشوق در تطبیقی با لیلی و مجنون خمسه نظامی مورد بررسی قرار می‌گیرد. با توجه با اینکه ادبیات غنایی گسترده‌ترین بخش ادبیات فارسی را تشکیل می‌دهد بنابراین بررسی مفاهیم غنایی در آثار شعرای هر دوره فتح باب جدیدی برای بررسی تحولات مفهومی هر دوره است و این مفاهیم در آثار منظوم امیر خسرو دهلوی به خوبی قابل تشخیص است. بنابراین هدف از این پژوهش بررسی این مفاهیم متعالی انسانی در منظومه مجنون و لیلی وی است. این پژوهش به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای در صدد بررسی مفاهیم غنایی در منظومه مجنون و لیلی دهلوی و لیلی و مجنون خمسه نظامی است.

نتیجه‌گیری

مفاهیم غنایی در اشعار امیرخسرو دهلوی، در نگاه او به عشق متجلی است؛ زیرا این جوهر عشق است که عاشق را به دنبال معشوق می‌کشاند. امیرخسرو نیز مانند بیشتر شاعران عاشق پیشه است و معتقد است که این عطیه الهی (عشق) در کودکی سایه کمرنگی از این نور می‌تابد که مظهر آن عشق و علاقه شدید نسبت به مادر و پدر و صفا و محبت شدید نسبت به اطرافیان است. از سنین بلوغ به بالا که تابش نور الهی یا عشق بیشتر و مثلاً پررنگ‌تر است، مظهر آن عشق و علاقه مفرط و بی‌آلایش نسبت به معشوقه است که حقیقت آن عشق الهی است ولی چون میدان و ظرفیت درک و دید هنوز تنگ است جمال الهی را فقط در یک موجود که معشوقه باشد، می‌بینند که نام آن عشق مجازی است. اگر بپرسیم مراد از عشق در منظومه‌های امیرخسرو چیست؟ گفتنی است که این عشق اگر واقعی هم باشد توأم با یک شرم و حجب و عفاف و پاکدامنی فوق‌العاده و مشروط به کور بودن از غیر معشوقه است، مثل اینست که عاشق بجز معشوقه هیچ جمالی را نمی‌بیند. در این مرحله اغلب از مرحله منحرف و اکثر در سیر صعودی و نزولی واقع می‌شوند و خیلی خیلی کم و به ندرت اشخاصی توفیق کمال پیدا می‌کنند. پایان این مرحله نزد توفیق‌یافتگان نرسیده به وصال یا جدائی بعد از وصال یا به خاطر خود معشوقه صرف‌نظر کردن از وی است. بنابراین پایان قصه، نومیدی و دل‌شکستگی است. از اینجا مرحله دوم شروع می‌شود که اسمش عشق طبیعت است در این مرحله جمال فردی شروع می‌کند. به بزرگ شدن و اول مظاهر جمالی و بعد مظاهر جلالی و بالاخره همه آفاق و انفس را در بر می‌گیرد در این مرحله است که زبان عشق «سعدی» می‌فرماید: (عاشقم بر همه عالم که همه عالم از اوست) پایان این مرحله نیز نزد توفیق‌یافتگان عکس‌العمل شدید ضد عشق و محبت همگانی است یعنی در مقابل عشق و محبت دیدن دشمنی‌ها و زجر و شکنجه‌ها از همه کس و سرخوردن از همه چیز و تنها رسیدن به حریم حرمت الهی است. پس در این مرحله نومیدی و دل‌شکستگی به حد اعلی می‌رسد که اغلب در این مرحله عاشق غالب تهی می‌کند و اکثر جزء شهد است ولی اگر توفیق دستگیری از دیگران هم داشته باشد با دریافت جلوه الهی، عشق او وارد مرحله نهائی می‌شود. که نام آن عشق عرفانی یا الهی است. اینجاست که اشخاص مادون انبیا و اوصیا به مقام اولیا می‌رسند. در لیلی و مجنون نظامی گنجوی که در نوع خود یک الگو برای امیر خسرو دهلوی، حدیث عشق و جلوه‌های آن به خوبی ترسیم شده است.

منابع:

- اصغری بایقوت، یوسف؛ ذوالفقاری، محسن. (۱۳۸۸). تحلیل عناصر داستانی مثنوی "جمشید و خورشید"، مجله اندیشه‌های ادبی.
- احمدی گیوی، حسن؛ انوری، حسن. (۱۳۸۴). دستور زبان فارسی ۱، تهران: انتشارات فاطمی.
- امیرخسرو، خسرو بن محمود. (۱۳۶۲). خمسه، تهران: نشر شقایق.
- پارساپور، زهرا. (۱۳۸۳). مقایسه زبان حماسی و غنایی با تکیه بر خسرو و شیرین و اسکندرنامه نظامی، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- پورجوادی، نصرالله. (۱۳۷۲). «داستان عشق و فصلنامه هستی». شماره مسلسل ۱، تهران.
- حق‌بین، فریده. (۱۳۸۲ و ۱۳۸۳). بررسی ساخت‌های نامتعدی در زبان فارسی، نشریه علوم انسانی دانشگاه الزهراء، شماره ۴۸ و ۴۹.
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۷). لغت‌نامه دهخدا، زیر نظر دکتر محمد معین، تهران: سازمان لغت‌نامه.
- دهقانی، محمد. (۱۳۷۸). وسوسه‌ی عاشقی (بررسی تحول مفهوم عشق در فرهنگ و ادبیات ایران). تهران: جوانه رشد.
- دیوان کامل امیر خسرو (۱۳۸۱). با مقدمه مرحوم سعید نفیسی. تهران: بی‌نا.
- روحانی، حمیدرضا؛ سخاوت، آزاده. (۱۳۹۵). «معری و بررسی نسخه‌ای مصور از دوره ترکمانان متعلق به موزه هنرهای اسلامی کوالالامپور»، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۳، صص ۶۴-۵۳.
- زرین کوب، عبدالحسین. (۱۳۶۶). دنباله‌ی جستجو در تصوف ایران. چاپ سوم، تهران: امیرکبیر.
- ذاکری کیش، امید. (۱۳۹۵). نقد و بررسی نظریه‌ی ادبیات غنایی در ایران (با تکیه بر ادبیات پیش از اسلام، جستارهای ادبی مجله علمی پژوهشی، شماره‌ی ۱۹۴.
- سجادی، سید ضیاء‌الدین. (۱۳۸۸). مقدمه‌ای بر مبانی عرفان و تصوف، تهران: سازمان سمت.
- شمسیا، سیروس (۱۳۷۰). سیر غزل در شعر فارسی، چ چهارم، تهران: فردوس.
- صفا، ذبیح‌الله. (۱۳۷۰). تاریخ ادبیات در ایران (جلد سوم، بخش دوم)، تهران: نشر چاپخانه تابش.
- ضرقام، ادهم؛ داستان فرزانه. (۱۳۹۵). «پژوهشی پیرامون قدیمی ترین نسخه مصور خمسه نظامی مبتنی بر مقایسه تطبیقی نسخه جلایری»، هنرهای زیبا، شماره ۱، صص ۶۰-۵۳.
- عبادیان، محمود. (۱۳۸۶). درآمدی به سبک و سبک‌شناسی در ادبیات، تهران: جهاد دانشگاهی.
- علوی مقدم، محمد و همکاران. (۱۳۹۲). معانی و بیان، چاپ دوم. تهران: سمت.
- محمدپور، محمد امین؛ بابا صفری، علی اصغر و خانی، نرگس. (۱۳۹۶). «مقایسه‌ی تحلیلی مناجات‌های خمسه نظامی و امیرخسرو دهلوی»، شماره ۲۳، صص ۲۰-۹.
- محمدی، نیلوفر. (۱۳۹۵). «بررسی تطبیقی مجنون و لیلی امیرخسرو دهلوی و لیلی و مجنون نظامی گنجوی»، نامه فرهنگستان، ویژه‌نامه شبه قاره، صص ۳۰۳-۲۸۷.
- نوروزی، فائزه؛ عرب زاده، جمال و اسکندری، ایرج. (۱۳۹۷). «گونه‌شناسی تطبیقی تشعیر نگاره‌های خمسه شاه طهماسبی»، فصلنامه هنرهای صناعی اسلامی، شماره ۱، صص ۸۴-۷۱.